

**DE ECOLOGISCHE SAMENLEVING**



Kees Klomp (red.)

# De ecologische samenleving

NOORDBOEK

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van:  
Stichting Symbio

© 2026 | uitgeverij Noordboek  
Omslagontwerp: Crisja Ran  
Boekverzorging: Elgraphic  
ISBN 978 94 6471 433 3  
NUR 943 | 730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1, 8401 JH Gorredijk, Nederland – [info@noordboek.nl](mailto:info@noordboek.nl).

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Noordboek.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van  
20leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

[www.noordboek.nl](http://www.noordboek.nl)

# INHOUD

Inleiding	II
<b>De ecologische samenleving ontstaat uit verhalen</b>	
DOOR KEES KLOMP	

## Deel I Ecologische natuurbenadering

Hoofdstuk 1	19
<b>Ecologie in een notendop</b>	
DOOR ELLEN WEERMAN & HANNEKE VAN LEUR	

Hoofdstuk 2	35
<b>Natuurlijke intelligentie</b>	
<i>De mens als regenerator in plaats van terminator</i>	
DOOR LEEN GORISSEN	

Hoofdstuk 3	48
<b>De ecologische samenleving</b>	
DOOR KEES KLOMP	

Hoofdstuk 4	63
<b>Verbindend natuurbehoud voorbij het kapitalisme</b>	
DOOR BRAM BÜSCHER & ESTHER TURNHOUT	

Hoofdstuk 5	76
<b>Transformatieve verandering voor een rechtvaardige ecologische samenleving</b>	
DOOR ESTHER TURNHOUT	

Deel 2  
**Ecologische landschapontwikkeling**

Hoofdstuk 6	91
<b>Het gras herinnert zich het paard</b>	
DOOR JEROEN HELMER	

Hoofdstuk 7	101
<b>Hoe ziet een natuurlijker Nederland eruit?</b>	
DOOR TIM VAN HATTUM	

Hoofdstuk 8	120
<b>De symbiotische stad</b>	
DOOR MARIAN STUIVER	

Hoofdstuk 9	144
<b>Bouwen in balans</b>	
DOOR NORBERT SCHOTTE	

Hoofdstuk 10	160
<b>De tuin-natuurparadox</b>	
DOOR LODEWIJK HOEKSTRA	

Deel 3  
Ecologische landbouw

Hoofdstuk 11	171
<b>De natuur uit</b>	
DOOR ANNE VAN LEEUWEN	

Hoofdstuk 12	191
<b>Naar een duurzame landbouw in 2040</b>	
DOOR MEINO SMIT	

Deel 4  
Ecologische economie

Hoofdstuk 13	209
<b>Zonder ecologie is er geen economie</b>	
DOOR FELIX VAN HOFTEN	

Hoofdstuk 14	237
<b>Wat zijn de juiste vermogensbeheerders voor de natuur?</b>	
DOOR HANS STEGEMAN & DANIJELA PILJIC	

Hoofdstuk 15	262
<b>Natuurlijk kapitaal en ecosysteemdiensten</b>	
DOOR KOOS BIESMEIER	

Hoofdstuk 16	273
<b>Holistisch landschapsherstel: van geïsoleerde projecten naar een nieuwe 'industrie'</b>	
DOOR WILLEM FERWERDA	

Hoofdstuk 17	297
<b>De Zoöp</b>	
DOOR KLAAS KUITENBROUWER	

Deel 5  
**Ecologie en het recht**

Hoofdstuk 18 317  
**De rechten voor de natuur**  
DOOR JESSICA DEN OUTER

Hoofdstuk 19 325  
**Rechten voor alles wat leeft**  
Naar een zoö-inclusieve samenleving  
DOOR ERNO ESKENS

Hoofdstuk 20 335  
**Laat de dieren niet links liggen**  
DOOR NIKO KOFFEMAN

Deel 6  
**Ecologie en filosofie**

Hoofdstuk 21 351  
**Ecologie en spiritualiteit**  
DOOR MATTHIJS SCHOUTEN

Hoofdstuk 22 362  
**De mens, een denkend riet**  
DOOR PATRICK NULLENS

Deel 7  
**Ecologie en onderwijs**

Hoofdstuk 23 385  
**Duurzaam onderwijs**  
Van ecologie naar ecologie  
DOOR GERT BIESTA

Hoofdstuk 24	397
<b>Leren voor het leven</b>	
<i>Wederzijdse afhankelijkheid als startpunt voor onderwijs in een natuurinclusieve samenleving</i>	
DOOR NOELLE AARTS EN ANNE VANDERVEEN	

Deel 8  
**Ecologie en gezondheid**

Hoofdstuk 25	417
<b>Het beeld, de spiegel en het licht</b>	
<i>Naar een wijze wetenschap van verwondering</i>	
DOOR PIM MARTENS EN CARIJN BEUMER	

Hoofdstuk 26	434
<b>De aarde spreekt ons toe – als we luisteren</b>	
DOOR ANN STERCKX	

Deel 9  
**Ecologisch ontwerpen**

Hoofdstuk 27	463
<b>Life-centred (re)design</b>	
DOOR EWELINA SCHRAVEN	

Deel 10  
**Ecologische kunst en cultuur**

Hoofdstuk 28	485
<b>Show, don't tell</b>	
<i>Kunst voor het symbioceen</i>	
DOOR AN KRAMER	

Hoofdstuk 29 500

**Verhalen voor meer leven**

DOOR RIK VAN DER LINDEN

Hoofdstuk 30 513

**Organiseren met eco-logica: leren van het leven**

DOOR KARIN GESCHIERE

Hoofdstuk 31 523

**De Groene Actiegids**

*Op deze plekken kun je aan de slag*

DOOR NADINE MAARHUIS

## INLEIDING

# De ecologische samenleving ontstaat uit verhalen

Dit boek is een bloemlezing over de kunst van samenleven. Ik heb geprobeerd om de contouren van een wezenlijk andere samenleving – een ecologische samenleving – te schetsen aan de hand van verschillende essays van verschillende ecologie-experts of samenleefkunstenaars. Elk essay behandelt een ander aspect van een samenleving die gestoeld is op ecologische beginselen: natuurbescherming, landschapontwikkeling, infrastructuur, wonen, bouwen, werken, ondernemen, economie, landbouw, wet- en regelgeving, politiek, onderwijs, filosofie, gezondheid, kunst en cultuur. Elk essay vertelt een deel van het nieuwe, ecologische verhaal.

In het eerste deel van het boek duiken we eerst dieper in het begrip ecologie. Ellen Weerman en Hanneke van Leur introduceren de belangrijkste basiskennmerken van de ecologie, oftewel systeembioïologie als wetenschapsdomein. Na het lezen van hun essay ‘Ecologie in een notendop’ beschikt u over een goede basis-kennis van de ecologie. Leen Gorissen verkent in haar essay vervolgens natuurlijke intelligentie: de ecologische kunst om de aarde middels ons levensbestaan gezonder, rijker, vitaler en meer levensvatbaar te maken. In mijn essay introduceer ik vervolgens het gegeven ecologische samenleving. Waarom is er behoefte aan een ecologische samenleving? Waar komt die ecologische samenleving vandaan? En wat kenmerkt de ecologische samenleving? Bram Büscher en Esther Turnhout laten hun licht schijnen

op ecologisch, verbindend natuurbehoud: *convivial conservation*. Esther Turnhout sluit het eerste deel van het boek af met een essay waarin zij *duurzaamheid-as-usual* bekritiseert en transformatiële in plaats van incrementele natuurbescherming propageert.

In het tweede deel van het boek staat ecologische landschapontwikkeling centraal. Jeroen Helmer trapt dit deel af met een gepassioneerd betoog voor rewilding. Tim van Hattum neemt ons vervolgens mee naar Nederland Ecogieland: een concreet en hoopvol handelingsperspectief om Nederland in de komende decennia landschappelijk te ontwikkelen op basis van *nature-based solutions*. Marian Stuiver verdiept dit verhaal vervolgens met een nadere verkenning van ecologische stadsontwikkeling en de bouw van symbiotische steden. Norbert Schotte neemt het estafettestokje over met zijn essay over het *ecologiseren* van de bouwsector met concrete, aansprekende voorbeelden van regeneratieve bouwprojecten. We besluiten dit deel in de tuin; met Lodewijk Hoekstra die de inrichting van een levende tuin beschrijft.

Deel 3 behandelt ecologische landbouw. Anne van Leeuwen vertelt het persoonlijke verhaal achter haar werk als regeneratieve boerin bij boerderij 't Gagel. Veel meer dan alleen een plek waar op basis van een regeneratieve agricultuur voedsel wordt geproduceerd, is 't Gagel een ecosysteem van gelijkgestemde geëngageerde mensen en initiatieven: een ecologische broedplaats. Meino Smit laat in zijn essay zien dat écht duurzame landbouw gebaseerd is op een kringloop waarin mens, dier, plant en aarde met elkaar in balans zijn en er een radicaal andere inzet van energie, grondstoffen, land, kapitaal en arbeid plaatsvindt.

In deel 4 behandelen we de ecologische economie: hoe functioneert de economie in een ecologische samenleving? Felix van Hoften begint met een uitgebreide beschrijving van de ecologisch-economische leerschool: een bestaande economische be-

nadering die opmars maakt en die gebed is in de ecologische wetenschap. Hans Stegeman en Danijela Piljic bekijken de natuur vervolgens vanuit een expliciet financieel-economische invalshoek en de uitdagingen die komen kijken bij het waarderen van natuur. Die waardering en uitdrukking van natuur wordt door Koos Biesmeier verder uitgewerkt in zijn essay over natuurlijk kapitaal en ecosysteemservices. Willem Ferwerda volgt met een essay over zijn ecologische onderneming Commonland. Ferwerda is de bedenker van de 4 Returns: een vorm van integrale waardecreatie. Klaas Kuitenbrouwer besluit dit deel van het boek met zijn bijdrage over de *zoöperatie*: een experimentele, nieuwe organisatievorm waarin mensen en anders-dan-menselijk leven samenwerken om de belangen van al het leven te dienen.

Een ecologische samenleving vereist ook een ecologisch rechtstelsel. Daarom gaat deel 5 van het boek over het recht. Jessica den Outer verkent in eerste instantie de geschiedenis van de natuurrechtenbeweging en introduceert een aantal concrete voorbeelden waarin natuur reeds als rechtspersoon wordt erkend. Erno Eskens houdt vervolgens een krachtig pleidooi voor de verdere verbreding en verdieping van de rechtssubjectiviteit van natuur in wat hij een *zoö-inclusief* rechtstelsel noemt. Niko Koffeman neemt ons ten slotte mee in het verhaal achter Partij voor de Dieren, oftewel de politieke vertegenwoordiging van natuur in de Nederlandse democratie.

Deel 6 staat in het teken van ecologie en filosofie. Matthijs Schouten beschrijft ten eerste een spirituele natuurbenadering oftewel ecologie vanuit het hart: *interzijn*. Patrick Nullens verkent vervolgens op filosofische wijze de positie van de mens in de natuur als leidraad voor een toekomstbestendige verhouding van de mens met de natuur, of eigenlijk de mens als natuur.

Omdat educatie – vorming – een eminent onderdeel is van de ontwikkeling van een ecologische samenleving, staat deel 7 in

het teken van onderwijs. Pedagoog en professor Gert Biesta begint met een verkenning van een op ecologie gericht onderwijsstelsel, en zet dit toekomstperspectief af tegen het huidige onderwijsstelsel dat wat hem betreft op ecologie is gericht. Noëlle Aarts en Anna Vanderveen vertellen in hun essay over hun ervaringen en bevindingen met het concreet gestalte geven aan natuurinclusief onderwijs in Nederland.

Deel 8 agendeert de relatie tussen ecologie en gezondheid. Pim Martens en Carijn Beumer beschrijven in hun essay het fenomeen *planetaire gezondheid* aan de hand van een parabel over het beeld, de spiegel en het licht. Bij planetaire gezondheid wordt de relatie (h)erkend tussen de gezondheidstoestand van de wereld en de individuele mens; een uitnodiging om fundamenteel anders – ecologisch – te kijken naar gezondheid. Ann Sterckx introduceert daarna het vakgebied ecopsychologie en legt een expliciete, empirische relatie tussen de menselijke buitenwereld en binnenwereld.

Deel 9 gaat over ecologisch ontwerpen. Ewelina Schraven beschrijft de door haar ontwikkelde *life-centred design*-methode waarin verwevenheid en complexiteit centraal staan.

In deel 10 ten slotte bekijken we ecologische kunst en cultuur. An Kramer presenteert symbiotische kunst en onderbouwt de cruciale rol van de kunsten om te verbeelden en verwonderen richting een ecologische samenleving. Documentairemaker Rik van der Linden vertelt in zijn persoonlijk-professionele verhaal het belang van ecologische storytelling: de transitie naar een ecologische samenleving wordt geplaveid met verhalen! Het essay van Karin Geschiere behandelt ecologisch organiseren. De natuur organiseert en transformeert al miljarden jarenlang succesvol. Hoe kunnen we menselijk organiseren afstemmen op natuurlijk organiseren? We besluiten het boek met een groene actieged. Nadine Maarhuis heeft de plekken en de initiatieven in Neder-

land waar ecologisch wordt gedacht en gedaan voor u in kaart gebracht, zodat u na het lezen van dit boek meteen aan de slag kunt!

Op verschillende plekken in dit boek treft u songteksten van Nynke Laverman. Deze songteksten zijn van haar prachtige album *Plant* dat expliciet geïnspireerd is op de ecologie.

Ik wens u veel leesplezier toe. Mogen deze verhalen en vertellers u richting en duiding geven.

Kees Klomp  
Drouwen, 2026